

LARS PEETAM

De homilie en het preken in de missionaire parochie

Inleiding

Ik ben gevraagd iets te vertellen¹ over de homilie, haar functie binnen de liturgie en haar betekenis voor de missionaire parochie. Als het over de missionaire parochie gaat, neem ik met name het boek “Als God Renoveert” van Fr. James Mallon als uitgangspunt. Als het over de homilie gaat, neem ik de constitutie van Vaticanum II over de liturgie als uitgangspunt, die in verschillende Romeinse documenten verder is uitgewerkt. In het eerste deel probeer ik uiteen te zetten hoe het Tweede Vaticaans Concilie aankijkt tegen de preek de homilie. In tweede deel kijken we welke diensten de homilie kan bewijzen aan de missionaire parochie.

Er wordt van een homilie gesproken wanneer een gewijde bedienaar een zelfgemaakte toespraak houdt tijdens de viering van de eucharistie. Op de zondag mag deze homilie nooit worden overgeslagen: het concilie was nog barmhartig door te zeggen dat ze alleen om een ernstige reden mocht worden weggelaten, maar in de instructies van eind jaren '60, waarin de richtlijnen voor de liturgievernieuwing worden gegeven, valt deze uitzondering al weg: dat wil zeggen dat de homilie in de zondagse eucharistieviering altijd gehouden moet worden. In het licht van de geschiedenis kunnen we die keuze wat beter begrijpen.

Het concilie wilde de liturgie vooral herbronnen: met behoud van de Traditie van de Kerk de oudste christelijke wortels van de liturgische gebruiken als het ware uitgraven en in ere herstellen en andere gebruiken die onlogisch of onnodig zijn achterwege laten zodat we de kern van de liturgie beter kunnen beleven: God te eren en te dienen en zijn verlossende liefde, die heil betekent, over ons te laten komen. De preek of de homilie blijkt tot de oudste delen van de christelijke liturgie te behoren, samen met het lezen uit de Schriften en met de broodbreking, waarvan al in de Handelingen der Apostelen sprake is.

Met de term ‘broodbreking’ werd in de eerste eeuwen het geheel van de eucharistieviering aangeduid. De apostolische vader Justinus beschrijft rond het jaar 150 het eerste hoofddeel van deze zondagsliturgie: “Op de dag van de zon

¹ Deze tekst werd als lezing gehouden tijdens de Studiedag Liturgie van het bisdom Breda, op 18 mei 2021.

vindt een bijeenkomst plaats van alle christenen die in de stad en op het land wonen. Tijdens deze bijeenkomst wordt voorgelezen uit de heilige geschriften van de apostelen en van de profeten, zolang men het volhoudt. Als de voorlezer opgehouden is, geeft hij die de bijeenkomst leidt in een rede vermaningen en aansporingen om al deze goede dingen na te volgen. Daarna staan wij allen op en zenden onze smeekbeden naar den hoge”². Hierna volgen de gebeden over de gaven en het grote dankgebed. In de tijd van de kerkvaders komt als betiteling van de rede tijdens de eucharistieviering langzaam het woord homilie in zwang. Dit woord is uit het Grieks afkomstig en betekent “vertrouwelijk met elkaar spreken zoals vrienden dat doen, van hart tot hart”. Het is opmerkelijk dat dit Griekse werkwoord *homilein* in de evangeliën slechts op één plek voorkomt en wel bij Lucas in het verhaal over de Emmaüsgangers. Daar staat: “Zij spraken met elkaar over wat er de afgelopen dagen gebeurd was en terwijl zij zo aan het spreken waren, kwam Jezus zelf op hen toe en liep met hen mee, maar hun ogen werden verhinderd Hem te herkennen” (Lc 24, 14-15). Behalve het vertrouwelijke spreken van vrienden en leerlingen van Jezus, is het goed te letten op het onderwerp van hun gesprek (wat er de afgelopen dagen gebeurd is... met Jezus – de voltrekking van het Paasmysterie), het gegeven dat Jezus zich persoonlijk in het gesprek mengt en tenslotte zichzelf als de vervulling van Wet en Profeten presenteert. Het is waarschijnlijk niet voor niets dat onmiddellijk na het beëindigen van zijn woorden, de leerlingen met Hem aan tafel willen en Hem dan pas herkennen aan het breken van het brood. Het gaat wellicht te ver om te zeggen dat Jezus met de eucharistie ook de homilie heeft ingesteld, maar feit is, dat reeds in de bijbel woorden van, door en over Jezus het hart doen branden, het verlangen naar de eucharistie wekken en daarop willen voorbereiden. Het verhaal van de Emmaüsgangers vertoont gelijkenissen met de opbouw van de oudchristelijke eucharistie.

1. Het wezen en doel van de homilie volgens Vaticanum II

We maken nu een sprong van bijna 2000 jaar en belanden in 1963. Hoe sluit het Tweede Vaticaans Concilie aan bij deze bijbelse wortels van de homilie? Slechts 1 artikel van het hoofdstuk over de eucharistie bespreekt de homilie inhoudelijk: “*De homilie, waarin de geloofsmysterieën en de richtlijnen voor het christelijk leven in de loop van het kerkelijk jaar vanuit de gewijde tekst worden uiteengezet, verdient als onderdeel van de liturgie zelf de hoogste aanbeveling. In de missen op zondagen en geboden feestdagen mag zij zeker niet worden weggelaten, tenzij om een ernstige reden*” (SC 52). Ik wil hier graag 4 principes uitlichten:

2 Eerste Apologie, nr. 67 (r. 1-7): PG 6,430.

a) Integraal onderdeel van de liturgie

De homilie is geen onderbreking van de eucharistie, maar een deel ervan. Het is een deel van de liturgische handeling waardoor God verheerlijkt wordt en de mens geheiligd wordt. Het wezen van de homilie, haar aard, is dus in de eerste plaats liturgisch en niet bijvoorbeeld catechetisch. Als onderdeel van de liturgie kent de homilie op zondag zijn vaste plaats tussen de lezingen en de geloofsbelijdenis. God richt zich in de liturgische lezingen tot de verzamelde gemeenschap. Christus spreekt als het evangelie voorgelezen wordt, zegt het Concilie. Christus is aanwezig in het geheel van de liturgische handeling en in de persoon van de bedienaar. Tegelijk zegt het concilie niet dat Christus spreekt in de homilie op dezelfde wijze als in de evangeliëlezing. Daarom dat alleen het evangelieboek bewierookt wordt en niet het velletje met de preek erop. En de lezing ervan kan begeleid worden met licht: Daar is de Bruidegom, trekt Hem tegemoet! Maar de misdienaars gaan weg als de homilie begint. Vanuit de eenheid van de liturgische handeling concludeert het concilie toch dat Christus handelend aanwezig is als de lezingen in de homilie worden verklaard, in zoverre het zijn Woord betreft. Er komt dus veel aan op de homileet, zo spreekt men ook in het Duits en het Engels inmiddels over degene die in het Nederlands nog vaak 'predikant' noemen: der Homilet, the Homilist. De voorbereiding is dus van groot belang en dat belang wordt nog groter als je een missionaire Kerk bent, als je een missionaire parochie wilt worden.

De vorm van de homilie is in feite een geloofsgesprek: de homileet spreekt namens Christus, maar ook namens zichzelf, d.w.z. hij getuigt. Gebruik in de homilie woorden die passen bij zo'n vertrouwelijke sfeer en die passen in de liturgie. Ik denk dat eenvoud daarbij een goed kenmerk is. De homilie is als deel van de liturgie dus geen catechese, ook geen bijbelonderricht of catechismuses, al mag je er natuurlijk best wat van opsteken. Het is de verkondiging van het Christusmysterie dat in de Eucharistieviering opnieuw actueel wordt, voor de aanwezigen werkelijkheid wordt: ze worden erin opgenomen, ze worden erin ingewijd.

De homilie biedt allereerst een verklaring van het evangelie en ook van de andere lezingen, maar deze verklaring staat nooit op zichzelf: ze moet dus niet de vorm van afgerond traktaat hebben, maar ze moet voorbereiden op de bewuste en actieve deelname van de aanwezige gemeenschap aan het vervolg van de viering. Daar moet de vorm bij helpen. De duur is mede afhankelijk van wat de toehoorders aankunnen. Beknoptheid wordt op prijs gesteld en kan bovendien helpen om de spanningsboog aanvaardbaar te houden, maar dit verschilt per parochie, per streek, per land. Er zijn zeker ook mensen die een lange, goed uitgewerkte homilie zeer op prijsstellen of deze zelfs nodig hebben voor hun

geestelijke groei. Ook zij moeten bediend worden. Experimenteer daarom wat met lengte.

De inhoud van de homilie: de liturgieconstitutie benoemt als inhoud allereerst de geloofsmysterieën die zich in de loop van het kerkelijk jaar ontfouwen. Centraal staat hierin de viering van het Paasmysterie waarvan de eucharistie het sacrament is. Terugkijkend naar de Emmaüspassage zien we dat dit ook de inhoud is van het gesprek tussen de twee leerlingen. En waar wij als leerlingen soms zelf de kern niet kunnen vatten van dat geheim, komt Jezus zelf op ons toe en mengt zich in het gesprek. Hij hoort hen aan, wat hen beweegt, wat hen pijn doet, wat hun verlangen en hoop is. En dan pas neemt Hij het over en begint te spreken vanuit de Schriften: Hij werpt zelf zijn Licht op het Paasgebeuren en zo ontsteekt hij de hoop in de harten van troosteloze leerlingen. Na Hem herkend te hebben, moeten ze terug naar Jeruzalem, naar de mensen van hun groep om allereerst daar te getuigen dat de Heer leeft. De persoonlijke ontmoeting met Christus, die ons op sacramentele wijze gegeven is in de viering van de eucharistie, maakt de leerlingen missionair.

b) Mystagogische bedoeling van de homilie

De homilie heeft haar voornaamste functie in de liturgie zelf. Dit volgt uit het feit dat zij ten volle onderdeel van de liturgie is. De liturgieconstitutie benadrukt dit overigens ook nog in artikel 35.2. Haar doel kan omschreven worden als mystagogisch: inleidend in het actueel gevierde geloofsmysterie zodat dit met meer geestelijke vrucht kan worden ontvangen.

Voorheen werden jongeren na afloop van de viering ondervraagd over het thema van de preek. Dat was om te controleren of ze wel in de kerk hadden gezeten en of ze wel op hadden gelet. Uitgaand van het mystagogische doel van de homilie is het echter niet persé erg als men na afloop van de viering niet meer weet waar de homilie precies over ging. Maar als je na afloop weet, ervaart, voelt dat je in het afgelopen uur dicht bij Christus bent gekomen en dat de homilie daarbij geholpen heeft, dan heb je er genoeg van meegekregen. Alles wat daar bijkomt, is natuurlijk meegenomen: kennis van Gods Woord, kennis van de liturgie, kennis van de geloofsleer en de christelijke levenswijze die daaruit voortkomt.

c) Onderrichtende functie en aansporing

Vóór het concilie speelde de vermanende catechismusprek een hoofdrol op zondag: wat je te doen en te laten had om de eeuwige zaligheid te bereiken. In sommige streken werden deze preken losgemaakt van de liturgie en op de zondagmiddag geplaatst (wat liturgisch gezien eigenlijk een goede oplossing was),

maar op veel andere plaatsen was de zondagspreek grotendeels een behandelen van artikelen uit de catechismus waarbij het evangelie soms slechts als aanleiding diende, de positieve uitzonderingen daargelaten.

Met de veranderde visie op de homilie is dit element niet geheel verdwenen, maar meer secundair geworden. De homilie biedt als het goed is, onderricht in de betekenis van de Bijbel, onderricht in de betekenis en de beleving van de liturgie (m.n. de lezingen maar ook andere liturgische teksten mogen gebruikt worden in de homilie), onderricht in de geloofsgeheimen (dat samenvattend het Christusmysterie genoemd wordt) en in de richtlijnen voor het christelijk leven (vermaningen, aansporingen maar ook bemoedigingen in het goede). Als men deze richtlijnen geeft in de vorm die de liturgievernieuwing voor de homilie vraagt, zoals eerder geschetst, dan voorkomen we dat de homilie als moraliserend wordt ervaren en waarschijnlijk doel mist.

d) De toehoorders

Behalve de boodschap die uitgezonden wordt, zijn er ook de ontvangers: de toehoorders. Als de boodschap bij hen niet doordringt, is zij nutteloos. Een goede ontvangst van de homilie vraagt veel inlevingsvermogen van de homileet in de persoonlijke omstandigheden en de concrete noden van de toehoorders. Dit betekent ook een vorm van aanpassing aan de eisen van de tijd en de situatie, de cultuur en gewoonten alsmede het bevattingsvermogen van de toehoorders. Doel is dat zij het begrijpen en kunnen toepassen in hun eigen geloofsleven. Dit is een algemeen principe van de liturgie-aanpassingen van het Concilie en dus ook toepasbaar op de homilie. Met name in de vieringen bij bijzondere gelegenheden wordt er in het bijbehorende liturgische boeken steeds gewezen op het rekening houden met de noden en omstandigheden van de toehoorders, ook met hen die wellicht niet katholiek zijn of niet meer gewend zijn aan de sacramenten deel te nemen.

2. De homilie en de missionaire parochie

Met de principes van de homilie in ons achterhoofd gaan we nu kijken naar de toepassing ervan in de missionaire parochie. Wat is het belang van de homilie als het gaat om parochievernieuwing, als we geloofsgemeenschappen van onderhoud naar bloei willen brengen? Is de homilie op zondag niet eerder gericht tot de parochianen die er toch al elke zondag zitten? Met andere woorden: behoort zij niet veel meer tot de onderhoudskerk dan tot een missionaire kerk? Bereik je de nieuwe doelgroep van de missionaire kerk wel doormiddel van de binnenkerkelijke homilie, de liturgische verkondiging? Fr. Mallon meent inderdaad dat juist de niet-liturgische prediking in toenemende mate een essentieel onderdeel

van het parochieleven zal moeten zijn om nieuwe mensen aan te trekken. Een missionaire parochie moet leren hoe dit te doen en hoe men het beste kan geven van wat een parochie in huis heeft op dit vlak.

Tegelijkertijd wijzen meerdere boeken over de missionaire parochie op het belang van de weekend-ervaring: de zondag is dé centrale dag van het parochieleven en de viering van de Eucharistie is hiervan het hart. Alles mag uit de kast worden gehaald om mensen, ook nieuwkomers, een geweldige zondagservaring te geven: goed verzorgde liturgie, goede en opbouwende muziek en ook een homilie die bijdraagt aan deze ervaring.

Een vijftal aspecten waarop de homilie betekenis heeft voor de vorming van een missionaire parochie zullen we nu kort gaan bekijken. Ik probeer er telkens ook wat ervaringen uit mijn eigen parochie aan te koppelen zodat het wat concreter wordt.

a) Het belangrijkste instrument voor de pastoor

De pastoor is degene in de parochie die leiding geeft aan de pastoraal: de visie voor de toekomst van zijn parochie en het formuleren van de missie moet van hem komen. Deze visie moet hij niet helemaal zelf uitdenken: hij kan deze het beste laten groeien in samenspraak met God, met de andere pastorale beroepskrachten in de parochie, met bestuursleden en kernvrijwilligers. Is de visie eenmaal voldoende uitgekristalliseerd dan is het van groot belang om hem uit te gaan dragen, om hem te gaan delen met zoveel mogelijk mensen. Volgens Fr. Mallon is de homilie op zondag het belangrijkste moment waarop de pastoor zijn visie met de parochie kan delen. De zondagse eucharistie is namelijk idealiter de wekelijkse samenkomst van de lokale geloofsgemeenschap. Het is tevens de bron en het hoogtepunt van heel het christelijk leven. Van daaruit vloeit het leven de parochie en de samenleving in.

Mallon gaat er daarbij begrijpelijkerwijze van uit dat een representatief deel van de parochiegemeenschap op dat moment aanwezig is. Zeker in onze huidige situatie is dat niet het geval. Daarom kiezen wij er in onze parochie ook voor om de zogenaamde visie-homilie op te nemen en via 'social media' te delen met zoveel mogelijk parochianen en geïnteresseerden. Ze blijven ook naderhand gewoon oproepbaar. Het delen van toekomstvisie is weliswaar niet de voornaamste doelstelling van de liturgische homilie. Maar als de visie voortkomt uit Gods Woord en christocentrisch is, kan zij organisch in de homilie worden verwerkt. Uitgaande van de gedachte dat de meeste schapen die echt bij de kudde willen horen ook op zondag in de kerk zijn, is het goed dat de herder aangeeft waar hij met deze kudde naartoe wil. Bovendien gaat er van evangelie en homilie een appel uit tot navolging van Christus in concrete daden.

Het helpt mij persoonlijk ook bij de uitleg van de lezingen, van het gevierde geloofsgeheim, van de eucharistie om dit nu eens te gaan doen vanuit een hele specifieke invalshoek, namelijk de toekomst van de parochie en de stapjes die we moeten zetten om daar te komen. Deze toekomstvisie is geen bedrijfsmatig beleidsplan, maar vloeit als het goed is voort uit het biddend overwegen van Gods Woord. In dit licht krijgen de lezingen soms ineens nieuwe glans. Al te gemakkelijk zeg je soms elk jaar weer dezelfde dingen in een homilie op Pinksteren, omdat de tekst elk jaar hetzelfde is. Maar doe je dit vanuit de door God geïnspireerde toekomstdroom voor je parochie, wat betekent Pinksteren dan voor jou en voor de aanwezige parochianen en voor de parochianen die er nu niet zijn?

b) Persoonlijke ontmoeting met Christus en wat eruit volgt

De homilie heeft primair een mystagogische bedoeling, helpt om binnen te gaan in het geloofsgeheim van de eucharistie en dit bewust mee te vieren. De homilie heeft daarom een open einde als het goed is: het loopt uit op de sacramentele ontmoeting met Christus. De homilie moet helpen om van deze ontmoeting een persoonlijke ontmoeting te maken. Dit geeft een vreugdevolle vereniging met de Heer. Daarom dat Paus Franciscus in *Evangelii Gaudium* nr. 164 onderstreept dat Christus zelf de inhoud van de homilie is en dat er dus christocentrisch en evangelisch verkondigd moet worden. Goede Schriftuitleg is een belangrijke basis van een homilie, maar niet het einddoel. Als het goed is, wordt door het samenspel van Woord en Sacrament het hart van de gelovigen in vuur en vlam gezet of zoals de Emmaüsgangers na afloop van de maaltijd met de Heer tot elkaar zeggen: "Brandde ons hart niet in ons zoals Hij onderweg met ons sprak?" Door de Eucharistie ontdekken wij hoezeer Jezus ons in het hart wil aanspreken, hoe Hij van ons houdt en wat zijn woorden met ons doen.

De vreugdevolle ontdekking dat de Heer met ons is tot het einde der tijden, is iets wat je met anderen wilt delen. Daarom worden we aan het eind van de viering uitgezonden, missionair gemaakt. Ik denk persoonlijk dat dit de belangrijkste bijdrage van de homilie is aan de vorming van een missionaire parochie. Je bereikt er niet in de eerste plaats tal van nieuwe mensen mee die, geraakt door de homilie, besluiten om actief aan het parochieleven te gaan deelnemen. Je bereikt er hopelijk wel mee, dat de reeds betrokken parochianen gevormd worden tot leerlingen en apostelen van de Heer in deze wereld. Dat ze uitgezonden worden vanuit de persoonlijke ontmoeting met Christus om ook anderen bij Hem te brengen. Degene die de homilie houdt, moet daarom ook niet bang zijn om over zijn eigen relatie met Christus te spreken, over momenten waarop die persoonlijke ontmoeting met Hem je leven veranderde. Want het gaat om verandering: een parochie verandert als de afzonderlijke mensen veranderen.

c) Bekering

Verandering is een ander woord voor bekering. De ontmoeting met Christus, het beginnen te geloven, Hem te willen volgen, verandert je leven. Het helpt mensen enorm als ze daar getuigenissen over horen: die kunnen van de homileet zelf komen, maar het is ook mogelijk om bij gelegenheid iemand te vragen om tijdens de homilie een persoonlijk getuigenis te geven. Dit getuigenis hoeft niet lang te duren en is bedoeld als illustratie bij de boodschap van de homilie. Het kan bijvoorbeeld gaan over hoe het geloof je leven heeft veranderd, het ontdekken van een roeping, het geraakt zijn door een Alpha-cursus, enzovoort. Horen hoe iemand zijn leven heeft veranderd, helpt om ook zelf stappen tot bekering te zetten. Het nodigt uit. Zo is het ook goed om in de homilie telkens één actie aan te geven die de toehoorders kunnen gaan doen om de boodschap van de homilie realiteit te maken, om mee te doen met het realiseren van de toekomstvisie. Dat kan bijv. zijn, het voornemen om elke zondag één medeparochiaan aan te spreken die je nog niet kent. Of de toezegging elke zondag voor de parochie te willen bidden.

d) De voorbereiding van de homilie

De homilie houden in een parochie die missionair wil worden, is gebaat bij een veranderde voorbereiding. Wij hebben ervoor gekozen om eens per maand een homilie in het teken van de visie te stellen en deze gezamenlijk voor te bereiden. Deze voorbereiding kost meer tijd en energie, maar biedt zeker voordelen. We beginnen als pastoraal team met persoonlijk gebed en overweging. Wat ons raakt, brengen we samen. Het is de bedoeling dit proces in de toekomst ook samen met het leidinggevend team te gaan doen: hierin zitten een aantal pastorale beroepskrachten, maar ook een aantal parochianen die te kennen hebben gegeven de visie van de parochie mee te willen dragen en te willen groeien in geloof. Naast wat de tekst ons zegt, kijken we ook waar we raakvlakken zien met onze missie en visie. Uitgaande van het Evangelie (en de andere lezingen) kiezen we dan een element uit van de visie die we speciaal in het licht willen stellen. Daarna ga ik als pastoor met de homilie aan de slag en leg het concept voor aan de leden van het team van visiedragers. Daaruit volgen dan nog enkele aanpassingen en aanvullingen (inhoudelijk, maar ook qua stijl!). Het resultaat is tot nu toe naar tevredenheid, zowel van de homileet en zijn team, als van de parochianen. De homilie duurt wat langer dan voorheen bij mij het geval was, maar het blijkt vaak wel boeiend van begin tot eind, zo horen we terug. Het geeft extra kracht aan de verkondiging. En vooral ook als de homilie niet goed valt, want dan is het niet alleen de schuld van één persoon! De last van de

schande kun je dan ook gezamenlijk dragen evenals de positieve respons ook als een gezamenlijke overwinning wordt gevierd.

e) De nieuwkomers en de homilie

De homilie is in wezen vooral bedoeld voor ingewijden, voor insiders. Toch mogen we de nieuwkomers zeker niet vergeten: rekeninghouden met de toehoorders is een belangrijk homiletisch principe. Het is goed om er van uit te gaan dat de nieuwkomers aanwezig zijn en dit ook af en toe te benoemen. Ze zijn jonger dan de gemiddelde kerkganger en (waarschijnlijk) niet vertrouwd met alle liturgische gebruiken. Wees daarom eenvoudig in je woordkeus, wees je bewust van het feit dat elk kerkelijk woord dat voor ons vanzelfsprekend is, voor hen onbegrijpelijk is. En vergeet niet om standaard bij de mededelingen (of op een ander geschikt moment) te vermelden dat de parochie meer te bieden heeft dan de zondagse eucharistie en dat er (hopelijk) vormen van niet-liturgische verkondiging zijn speciaal gericht op de nieuwkomers en de nieuwsgierigen. Spreek in de homilie zo, dat zowel de doorgewinterde kerkganger als de nieuwkomer zich aangesproken weet. Spreek dus het hart aan, niet (alleen) het verstand. Ga in figuurlijke zin naast de toehoorders staan of lopen. Preek nooit uit frustratie, maar vanuit liefde voor God en de mensen.

Als we in het evangelie horen over leerlingen die anderen bij de Heer brengen, dan gaat daar altijd een persoonlijke ontmoeting met Christus aan vooraf. Draag dus vooral zorg voor je persoonlijke relatie met Christus, laat je zelf steeds weer door Hem aanspreken, blijf veranderen, groeien, want dat is een teken van leven, van het leven van Christus in jou. Spreek steeds met Hem over wie je spreekt in de homilie. Dat vormt het hart van een missionaire verkondiging. Ik sluit af met een citaat uit *Evangelii Gaudium* van paus Franciscus dat hierbij aansluit: "Als de homileet niet stilhoudt om zelf te luisteren naar Gods Woord met een oprechte openheid, als hij niet toelaat dat het hem raakt, hem aanspoort, hem wakker schudt, als hij geen tijd gebruikt om zelf met het Woord van God te bidden, dan kan hij er niet de verkondiger van zijn, dan wordt hij op den duur een valse profeet." (EG 151)

Bronnen:

Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium* (m.n. art. 7, 24, 35 en 52) – 1963.

Instructie *Inter Oecumenici* (Congr. voor de goddelijke eredienst) – 1964.

Encyciek *Mysterium Fidei* (Paulus VI) – 1965.

Instructie *Eucharisticum mysterium* (Congr. voor de goddelijke eredienst) – 1967.

Ordo lectionum Missae (Congr. voor de goddelijke eredienst) – 1981.

Meer over dit onderwerp:

L. Peetam. *Homilien von Piet Penning de Vries vor dem Hintergrund der Merkmale der Homilie nach dem Zweiten Vatikanischen Konzil*. Den Bosch: Betsaida 2020, p. 107-157.

C. Foley. "Roman Catholic Teaching on Preaching. A Postconciliar Survey." In: E. Foley. *Handbook for Catholic Preaching*. Collegeville: Liturgical Press 2016, p. 26-38.

Homiletisch Directorium (Congr. voor de goddelijke eredienst) – 2014 (NRL: Liturgische Documentatie, 12), p. 9-145.

Exhortatie *Evangelii gaudium* (Franciscus I), 135-159 – 2013.

J. Mallon. *Als God renoveert*. Baarn: Adveniat 2019, p. 140-154.

M. White. *Rebuilt*. Notre Dame: Ave Maria Press 2013, p. 129-150.

Dr. Lars Peetam (1979) studeerde filosofie en theologie aan het Grootseminarie 'Het Willibordhuis' en ontving in 2005 de priesterwijding. Hij is als pastoor werkzaam in het bisdom Breda. Hij promoveerde in 2019 (pastoraaltheologie en homiletiek) aan de theologische faculteit van Sankt Augustin (Duitsland).